

AZƏRBAYCANDA BARAMAÇILIQ VƏ İPƏKÇİLİK SAHƏSİNDƏ KLASTER YANAŞMANIN TƏTBİQİ İMKANLARININ TƏHLİLİ

DOI: <https://doi.org/10.71447/2413-7235-2025-1-4>**i.ü.f.d.dos. Fərhad Q. Mikayilov***İqtisadi Elmi Tədqiqat İnstitutu, şöbə rəhbəri*farhad.mikayilov@esri.gov.az

ORCID: 0009-0002-8683-338X

Nigar M. Ələsgərova*İqtisadi Elmi Tədqiqat İnstitutu, baş elmi işçi*nigar.alasgarova@esri.gov.az

ORCID: 0000-0002-0506-229X

Emin N. Mustafayev*İqtisadi Elmi Tədqiqat İnstitutu, aparıcı elmi işçi*emin.mustafayev@esri.gov.az

ORCID: 0009-0006-3433-0050

Həbibə M. Cəbbarova*İqtisadi Elmi Tədqiqat İnstitutu, böyük elmi işçi*habiba.jabbarova@esri.gov.az

ORCID: 0009-0004-7169-6989

Xülasə

Baramaçılıq və ipəkçilik sahəsində klaster yanaşmasının tətbiqi, bu sektorda fəaliyyət göstərən müxtəlif subyektlərin bir araya gələrək resursları və bilikləri paylaşması prinsipinə əsaslanmaqla bir çox üstünlüklərə malikdir. Bu baxımdan məqalə çərçivəsində Azərbaycanda baramaçılıq və ipəkçilik sahəsində mövcud vəziyyət, klaster anlayışı və modellərin təsnifatı, klaster yanaşmasının üstünlükləri və s. kimi məsələlər təhlil edilmişdir. Eləcə də, baramaçılıq və ipəkçilik sahəsində qabaqcıl ölkələrdən olan Çin, Hindistan və Özbəkistan təcrübələrinin araşdırılması əsasında ölkədə bu sahədə klaster yanaşmasının tətbiqinə dair təkliflər hazırlanmışdır.

Açar sözlər: baramaçılıq, ipəkçilik, klaster, kümçü, aqrar sektor, innovasiya

ANALYSIS OF APPLICATION OPPORTUNITIES OF CLUSTER APPROACH IN THE FIELD OF COCOONING AND SERICULTURE IN AZERBAIJAN

Phd. Farhad Q. Mikayilov*Economic Scientific Research Institute*farhad.mikayilov@esri.gov.az

ORCID: 0009-0002-8683-338X

Nigar M. Alasgarova*Economic Scientific Research Institute*alasgarova.nigar@esri.gov.az

ORCID: 0000-0002-0506-229X

Emin N. Mustafayev

Economic Scientific Research Instituteemin.mustafayev@esri.gov.az

ORCID: 0009-0006-3433-0050

Habiba M. Jabbarova

Economic Scientific Research Institutehabiba.jabbarova@esri.gov.az

ORCID: 0009-0004-7169-6989

Summary

The application of a cluster approach in the field of cocoon production and sericulture offers many advantages, based on the principle that various entities operating in this sector come together to share resources and knowledge. Accordingly, this research has analyzed the current state of sericulture and silk production in the country, the concept of clustering, and the benefits of the cluster approach. Furthermore, by studying the experiences of leading countries in sericulture, such as China, India, and Uzbekistan, the study has developed proposals for applying the cluster approach in this field in the country.

Keywords: cocooning, sericulture, cluster, farmer, agrarian sector, innovation

**АНАЛИЗ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ПРИМЕНЕНИЯ КЛАСТЕРНОГО ПОДХОДА В
ОБЛАСТИ КОКОНОВОДСТВА И ШЕЛКОВОДСТВА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ**

Д.ф.э. Доц. Фархад Г. Микайлов

Экономический Научно - Исследовательский Институтfarhad.mikayilov@esri.gov.az

ORCID: 0009-0002-8683-338X

Нигяр М. Алескерова

Экономический Научно - Исследовательский Институтalagarova.nigar@esri.gov.az

ORCID: 0000-0002-0506-229X

Эмин Н. Мустафаев

Экономический Научно - Исследовательский Институтemin.mustafayev@esri.gov.az

ORCID: 0009-0006-3433-0050

Хабиба М. Джаббарова

Экономический Научно - Исследовательский Институтhabiba.jabbarova@esri.gov.az

ORCID: 0009-0004-7169-6989

Резюме

Кластерный подход в области коконоводства и шелководства имеет много преимуществ, поскольку он основан на принципе объединения различных субъектов, работающих в этом секторе и для совместного использования ресурсов и знаний. С этой точки зрения, в исследовательской работе анализируются текущая ситуация в стране в сфере шелководства, понятие кластера и преимущества кластерного подхода. Также на основе изучения опыта Китая, Индии и Узбекистана как стран-лидеров в области коконоводства и шелководства разработаны предложения по внедрению кластерного подхода в этой сфере в стране.

Ключевые слова: коконоводство, шелководство, кластер, коконовод, аграрный сектор, инновации

GİRİŞ

Müasir dövrdə digər sahələrdə olduğu kimi, aqrar sektorun inkişafı istiqamətində aparılan uğurlu siyasət öz bəhrəsini verməkdədir. Son illər respublikamızda dövlət dəstəyi sayəsində yenidən bərpa edilən məşğuliyyət sahələrindən biri də baramaçılıqdır. Qədim tarixə malik olan və həmişə yüksək gəlir gətirən sahə kimi qiymətləndirilən baramaçılıq ölkəmizdə zamanla tənəzzül və inkişaf dövrləri keçirmişdir.

Lakin son illərdə həyata keçirilən dəstək tədbirləri nəticəsində ölkədə baramaçılığın və ipəkçiliyin inkişafı yeni keyfiyyət mərhələsinə yüksəlmişdir. Belə ki, dövlət tərəfindən barama emalı və ipək istehsalı müəssisələrinin qəbul etdiyi yaş baramanın hər kiloqramına görə subsidiya verilməsi, barama toxumlarının, tut (çəkil) tinglərinin tədarük edilməsi və məhsul istehsalçılara əvəzi ödənilmədən paylanması, Qax Damazlıq İpəkçilik Stansiyasının bərpası, eləcə də ipəkçilik sənayesinin inkişafına nail olmaq, xammal təminatını yüksəltmək, ipək məhsullarının ixrac potensialını gücləndirmək üçün hazırlanmış Dövlət Proqramları kümçülərin bu sahəyə olan marağının artmasına səbəb olmuşdur.

Bu tədbirlərin nəticəsi olaraq, 2023-cü ildə ölkənin 41 rayonu üzrə kümçülər tərəfindən 357 ton barama istehsal olunub. Bu da ötən dövrlə müqayisədə 4,6 faiz çoxdur. Ən çox yaş barama isə Zərdab rayonunda tədarük edilib [2].

Bu gün bütün dünyada klaster yanaşmasının tətbiqinə innovativ inkişafın vacib aləti kimi baxılır. Bir çox inkişaf etmiş ölkə təcrübələri bunun bariz nümunəsidir. Çünki klaster yanaşması müxtəlif qurumlar arasında koordinasiyanı, fermerlər və maraqlı tərəflər arasında bilik, təcrübə mübadiləsinin aparılması, resursların optimallaşdırılması, bazara çıxış imkanlarının genişləndirilməsi və s. kimi imkanlar yaradır.

Ölkəmizdə də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017-ci il 27 noyabr tarixli 3406 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikasında baramaçılığın və ipəkçiliyin inkişafına dair 2018–2025-ci illər üçün Dövlət proqramı”nın (bundan sonra – Dövlət Proqramı) hədəflərindən biri də məhz ipəkçilik klasterlərinin inkişafının dəstəklənməsidir.

Bu baxımdan tədqiqatın əsas məqsədi beynəlxalq təcrübənin təhlili əsasında ölkədə baramaçılıq və ipəkçilik sahəsində klaster yanaşmanın tətbiqinin dəstəklənməsinə dair təkliflərin hazırlanmasıdır.

Azərbaycanda baramaçılığın və ipəkçiliyin inkişaf tarixi və mövcud vəziyyət

Azərbaycanda baramaçılığın inkişaf tarixi V-VI əsrlərə təsadüf edir. Azərbaycan ipəyi hələ XII əsrdə Böyük İpək Yolu ilə Avropa və Asiya ölkələrinə ixrac olunurdu. Xüsusilə Şamaxı və Şəkiddə istehsal olunan ipək parçaların şöhrəti dünyaya yayılıb.

Azərbaycanda baramaçılığın və ipəkçiliyin inkişafında əsaslı dönüş isə keçən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərinə təsadüf edir. Belə ki, baramaçılığın inkişafını dəstəkləmək məqsədilə ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə “Azərbaycan Respublikasında ipəkçiliyin gələcək inkişafına dair tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Sovetinin 1971-ci il 3 mart tarixli 106 nömrəli qərarı qəbul olunmuşdur. Torpaq sahələrində, şəhər və qəsəbələrdə tut tinglərinin əkilib becərilməsi baramaçılığın yem bazasını formalaşmağına, tut ipəkqurdunun bəslənməsi üçün təsərrüfatların ictimai binalarında, anbar və digər tikililərdə kümçülərə mövsümi yerlərin ayrılması və yaş baramanın tədarük qiymətinin yüksəldilməsi istehsalçıların bu sahəyə marağının artmasına səbəb olmuşdu. Görülən tədbirlərin nəticəsi olaraq XX əsrin 70-80-ci illərində ölkənin 60 rayonunda baramaçılıq şəbəkəsi yaradılmışdı. Nəticədə yaş barama istehsalı 1970-ci ildə 3,7 min, 1975-ci ildə 4,4 min, 1980-ci ildə 5,0 min, 1985-ci ildə isə 5,5 min ton olmuşdur. Lakin ölkədəki gərgin vəziyyətlə əlaqədar olaraq, digər sahələrdə olduğu kimi 1991-ci ildə 5.9 min tona yüksələn barama istehsalında da geriləmə müşahidə olunmağa başladı [1].

Ümumilikdə Sovet dövründə Azərbaycanın ipəkçilik kompleksinə - Elmi Tədqiqat İpəkçilik İnstitutu, Qax və Gəncə damazlıq ipəkçilik stansiyaları, 7 barama toxumu zavodu, 30-dək rayon barama qurutmaxanası, 80-ə yaxın barama tədarükü və ilkin emalı məntəqələri, 4 tinglik təsərrüfatı, 31 ipəkçilik idarəsi, Ordubad baramaəçmə fabriki, Qarabağ və Şəki ipək kombinatları daxil idi.

Həmin dövrdə Azərbaycanın dilbər guşəsi olan Qarabağ iqtisadi rayonu öz ipək məhsulları, xüsusilə ipək xalçaları ilə məşhur idi. Ləmbəran kəndi xüsusi şöhrət qazanmışdı. Qarabağın ermənilər tərəfindən işğalından sonra bu təsərrüfatlar məhv edilib, nadir incəsənət nümunələri olan ipək xalçalar, kəlağayılar, cecimlər və başqa nümunələr düşmənlərin əlinə keçmişdir.

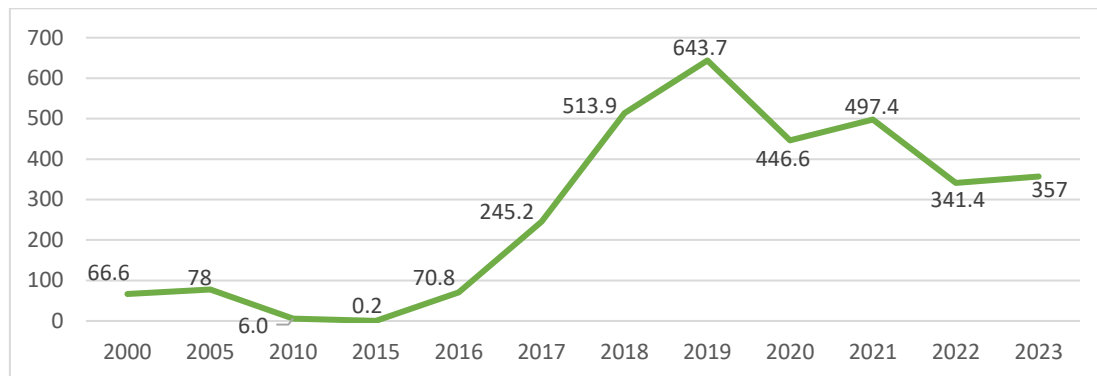
Hal-hazırda fəaliyyət göstərən “Azəripek” MMC (keçmiş “Şəki-İpək” ASC) 1931-ci ildə təməli qoyulmuş fabrikin nəzdində fəaliyyət göstərməklə, 2018-ci ildə təsis edilmişdir. Müəssisə baramadan xam ipək açan, toxucu, boyaq-bəzək və pambıqəyirici istehsalatlarından, burucu və xalça sexlərindən, qeyri istehsal sahələrindən, xammal və barama çeşidi şöbəsi, mexanika və energetika sahəsi, avtonəqliyyat təsərrüfatından ibarətdir.

Ölkədə baramaçılıq və ipəkçiliyin inkişafına dövlət dəstəyini gücləndirmək, bu sahənin potensial imkanlarından səmərəli istifadə etmək, əhəlinin bu sahəyə olan marağını artırmaq məqsədilə dövlət tərəfindən bir sıra dəstək tədbirləri görülmüşdür. Qeyd edək ki, bu gün “Azərbaycan Respublikasında ipəkçiliyin inkişafına dövlət dəstəyi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 sentyabr 2016-cı il tarixli Sərəncama əsasən barama istehsalı ilə məşğul olan şəxslərə barama emalı və ipək istehsalı müəssisələrinin qəbul etdiyi yaş baramanın hər kiloqramına görə 6 manat məbləğində subsidiya verilməsi tələb olunur. Həmçinin kümçülər yaş baramanı kiloqramı 5 manatdan “Azəripek” MMC-yə təhvil verirlər. Ümumilikdə kümçülər hər kiloqram yaş baramaya görə 11 manat alır.

Eləcə də, ölkə başçısının “İpəkçiliyin və fındıqçılığın inkişafına dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” 16 noyabr 2016-cı il tarixli, “Azərbaycan Respublikasında ipəkçiliyin maddi-texniki bazasının yaxşılaşdırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” 19 may 2017-ci il tarixli, “İpəkçiliyin inkişafına dövlət dəstəyinin davam etdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” 6 oktyabr 2017-ci il tarixli Sərəncamları və “Azərbaycan Respublikasında baramaçılığın və ipəkçiliyin inkişafına dair 2018–2025-ci illər üçün” Dövlət proqramı ipəkçiliyin inkişafına dövlət dəstəyinin bariz nümunəsidir.

Qeyd olunanlarla yanaşı baramaçılığın yem bazasının möhkəmləndirilməsi məqsədilə isə dövlət vəsaiti hesabına Çin Xalq Respublikasından son üç ildə 3,5 milyon ədəd calaq olunmuş məhsuldar tut (çəkil) tingi tədarük edilərək 38 rayonda 350 hektar sahədə Çin texnologiyası ilə əkilib.

Son illərdə dövlət tərəfindən ölkənin aqrar sektorunun inkişafına göstərilən bu qayğı və dəstəyin nəticəsi olaraq 2016-cı ildən barama istehsalında artım müşahidə olunmağa başladı. Ətraflı **Qrafik 1:**

Qrafik 1. Barama istehsalı, tonla*Mənbə: <https://www.stat.gov.az/>*

Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin məlumatına əsasən, ötən mövsümdə ölkəmizdə ən çox yaş barama Zərdab rayonunda tədarük edilib. Yerli kumçülər tərəfindən 2023-cü il mövsümündə 52.9 ton yaş barama təhvil verib. Ən çox yaş barama təhvil verilən rayonlar barədə məlumatlar isə Cədvəl 1-də təqdim olunur:

Cədvəl 1. Ən çox yaş barama təhvil verilən rayonlar

Rayonlar	Həcmi, ton
Zərdab	52.865
Ağcabədi	34.336
Zaqatala	28.907
Balakən	28.151
Bərdə	21.117
Tərtər	14.747
Şəki	13.737
Qax	12.385
Füzuli	10.416
Lənkəran	9.896
Sabirabad	9.744
Yevlax	9.583
Ağdam	9.210

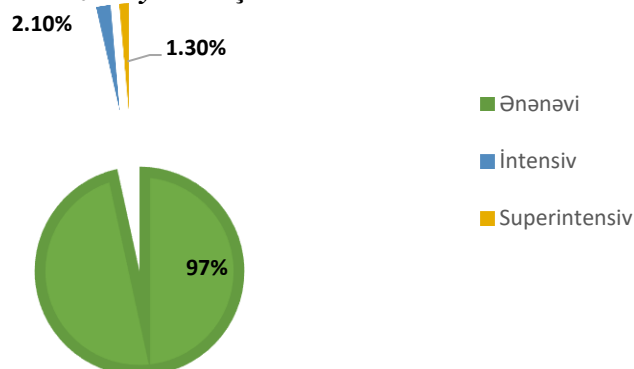
Mənbə: <https://agro.gov.az/>

“Azəripek” MMC-nin məlumatlarına əsasən 2023-cü ilin 9 ayı ərzində “Azəripek” MMC-də 223 min kvadratmetr xam ipək parça toxunub, 6761 ədəd müxtəlif ölçülü güllü kəlağayı, 1626 ədəd güllü şərf, 724 ədəd güllü çitmə, 11 min 956 ədəd müxtəlif ölçülü bismiş kəlağayı, 6791 kiloqram ağ və 382 kiloqram qara vata, 2129 kiloqram ilməlik sap, 6 ədəd ipək xalça və digər məhsullar istehsal edilmişdir.

Qeyd edək ki, Azərbaycan barama istehsalına görə hələ keçmiş sovetlər birliyində Özbəkistandan sonra ikinci, istehsal olunan ipəyin keyfiyyətinə görə isə birinci yeri tuturdu. Şəki İpək Kombinatı SSRİ-nin 75 müəssisəsinə ipək parça, 84 müəssisəsinə isə ipək sap göndərirdi. Şəki ipəyindən hazırlanan parçalar Yaponiya, İsveçrə, İtaliya və digər xarici ölkələrə ixrac olunurdu.

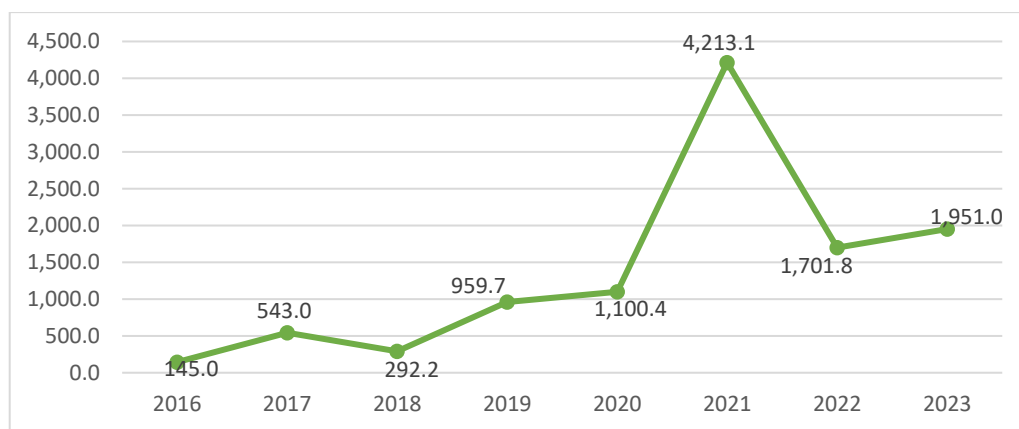
Həmçinin 2023-cü ildə yarpaq üçün çəkil əkmələrinin ümumi sahəsi 2134.0 hektar təşkil etmişdir. Ətraflı **Qrafik 2:**

Qrafik 2. Azərbaycanda çəkil əkmələrinin əkin strukturu

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/>

Həmçinin 1994-cü ildə ölkədə ipək ixracı 1883.2 min ABŞ dolları həcmində olduğu halda, 2000-ci ildə bu göstərici 140.4 min ABŞ dollarına qədər azalmışdı. 2004-cü ildən isə (1510.2 min ABŞ dolları) yenidən artım müşahidə olunmağa başlamışdı. Ən yüksək göstərici isə 2021-ci ildə qeydə alınmışdır. Lakin sonrakı illərdə pandemiyanın mənfi təsirləri istehsal həcmi aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur. Ətraflı **Qrafik 3:**

Qrafik 3. İpək ixracının həcmi, min ABŞ dolları

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/>

2023-cü ildə “Azəripək” MMC-nin istehsal etdiyi kəlağayılar isə yalnız daxili bazarda satılıb. Ölkədən ixrac olunan “ipəkqurdu baraması, açılmağa yararlı”nın hamısı Çinə, “xam ipək (eşilməmiş)”in 90.6%-i İrana, 9.4%-i Türkiyəyə, “ipək tullantıları”nın hamısı Türkiyəyə, “ipək sapından və ya ipək tullantılarından parçalar”ın hamısı isə İrana ixrac olunmuşdur [2].

Ölkəyə idxal edilən “ipək sap, pərakəndə satış üçün çəkilib bükülməmiş”in dəyər ifadəsində 63.0%-i Çinin, 37.0%-i Hindistanın, “ipək tullantılarından iplik, pərakəndə satış üçün çəkilib bükülməmiş”in 86.7%-i Çinin, 13.3%-i Türkiyənin, “ipək sap və ipək tullantılarından hazırlanan ipli”in hamısı Türkiyənin, “ipək sapından və ya ipək tullantılarından parçalar”ın 30.7%-i Çinin, 19.6%-i İtaliyanın, 15.8%-i Böyük Britaniyanın, 10.2%-i Hindistanın, 6.0%-i isə digər ölkələrin payına düşüb [2].

Cədvəl 2. 2023-cü ildə ipəkqurdunun baraması, xam ipək və ipək parçaların

idxal-ixrac göstəriciləri

Malın adı	İdxal		İxrac	
	miqdarı, ton məbləği, min ABŞ dolları		miqdarı, ton məbləği, min ABŞ dolları	
Barama qurdunun baraması, açılmağa yararlı	-	-	14.1	168.8
Xam ipək (eşilməmiş)	-	-	11.0	490.0
İpək tullantıları			48.3	467.3
İpək sap, pərakəndə satış üçün çəkilib bükülməmiş	3.9	12.3		
İpək tullantılarından iplik, pərakəndə satış üçün çəkilib bükülməmiş	0.1	0.5		
İpək sap və ipək tullantılarından hazırlanan iplik	1.7	4.1		
İpək sapından və ya ipək tullantılarından parçalar	1.0	82.3	4.9	324.9

Mənbə: Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin "Azərbaycanda barama istehsalı ilə bağlı Arayışı"

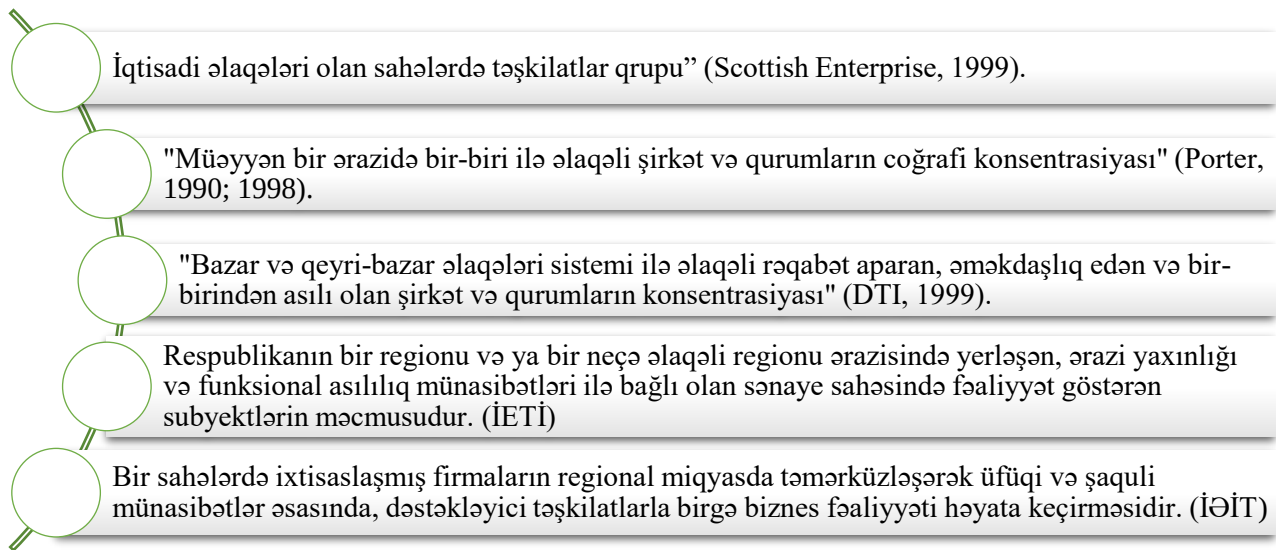
Klaster yanaşmasının mahiyyəti və üstünlükləri.

Sənayenin modernləşdirilməsi və innovativ inkişafı sahəsində problemlərin həlli üçün bütün dünyada klasterlərdən geniş istifadə olunur.

Klasterlər müxtəlif forma və ölçülərdə mövcud olan beynəlxalq bir fenomendir. Klasterlər yalnız bir iş sahəsində fəaliyyət göstərən firmalardan ibarət ola bilər və ya bütün təchizat zəncirini əhatə edə bilər. Klasterlər iştirakçıların sayına və təşkilatlanma dərəcəsinə görə çox dəyişir.

Klasterin mühüm fərqləndirici xüsusiyyəti onun innovasiyayönümlü olmasıdır. Bu baxımdan, bir çox ölkələr öz milli innovasiya proqramlarının formalaşmasında və tənzimlənməsində klaster yanaşmasından getdikcə daha çox istifadə edirlər. Klasterlər əmək məhsuldarlığının artması, istehsal və innovativ böyümə üçün imkanların yaradılması, yeni biznes vahidlərinin formalaşmasını təşviq etmək və asanlaşdırmaqla regionların və bütövlükdə ölkələrin rəqabət qabiliyyətinə təsir göstərir.

Klasterlərə müxtəlif təriflər verilsə də, ümumilikdə klaster dedikdə, oxşar və ya tamamlayıcı sahələrin yerli konsentrasiyası başa düşülür:

Şəkil 1. Klaster anlayışına müxtəlif yanaşmalar

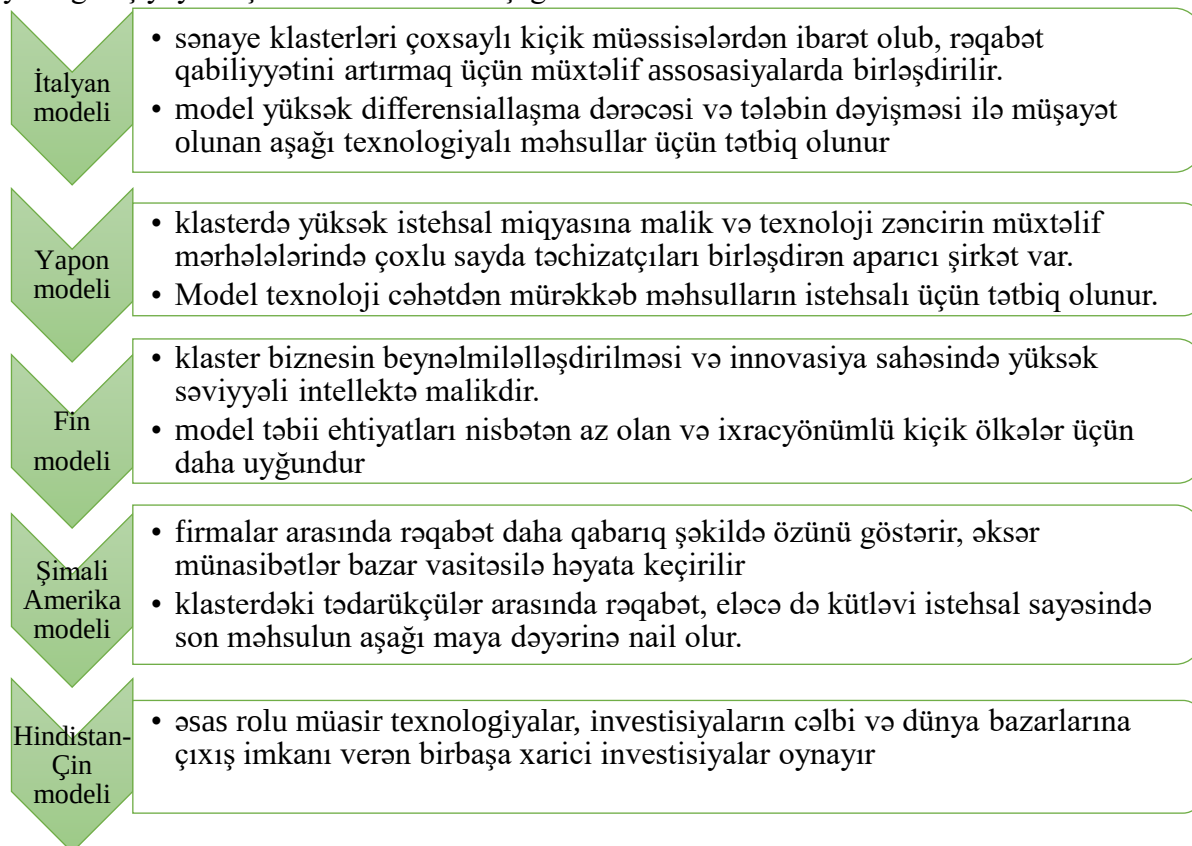
Klaster yanaşması iqtisadi sistemə klasterlər prizmasından baxmağa imkan verir. Daha geniş mənada klaster yanaşması iqtisadi sistemin strukturlaşması üsulları, iqtisadi inkişafın nəzəri və praktiki təşkili, eləcə də dövlət siyasətinin formalaşması üçün yeni, əlavə imkanların təmin edilməsini nəzərdə tutur.

Sadə dillə desək, baramaçılıq və ipəkçilik sahəsində klaster yanaşması, bu sektorda fəaliyyət göstərən müxtəlif subyektlərin bir araya gələrək resursları və bilikləri paylaşması prinsipinə əsaslanır. Bu yanaşma, istehsal prosesinin effektivliyini artırmaq, innovasiyaları təşviq etmək və bazar rəqabətliyini gücləndirmək məqsədini güdür.

Klaster yanaşmasının üstünlükləri:

- Klaster yanaşması ipəkçiliyin, fondların və proqramların inkişafı ilə məşğul olan bütün qurumların müqayisəli üstünlüklərinə, habelə qurumlararası tərəfdaşlıqlar çərçivəsində resursların cəlb edilməsinə əsaslanan hərtərəfli tematik yanaşma təmin edir;
- Klaster yanaşması müxtəlif qurumlar arasında koordinasiyanı təmin edir - birgə proqramlaşdırma, məlumat mübadiləsi, texniki və siyasət bilikləri, sektoral/tematik strategiyaların birgə inkişafı və s.;
- Klaster yanaşmasında effektiv R-E-F (Tədqiqatçı – Vasitəçi – Fermer) əlaqəsi qurulur və texnologiyanın fermerdən - fermerə yayılması həyata keçirilir;
- Klaster yanaşması ənənəvi yanaşmadan fərqli olaraq ehtiyaca və hədəfə əsaslanan yanaşmadır. Burada ənənəvi yanaşmada fermerlərə təqdim olunan fərdi texnologiyalardan fərqli olaraq, texnologiyalar tələb əsasında modul kimi fermerlərə təqdim edilir;
- Fermerlərin ehtiyacları aqroiqlim şəraiti, sosial və iqtisadi şərait, infrastruktur imkanlarının mövcudluğu və s. baxımından bölgədən bölgəyə dəyişir. Buna görə də məhdudiyyətləri aradan qaldırmaq və yerli fermerlərin ehtiyaclarını ödəmək baxımından klaster yanaşması üstünlüyə malikdir;
- Təcrübə mübadiləsi və aparıcı fermerlərin qarşılıqlı əlaqəsi özünə inam yaradır və klasterin təşviqi proqramında səhvlərin düzəldilməsini təmin edir;
- Qrup yanaşmasında rəqabət hissi və kollektiv səylər təşviq edilir. Bundan əlavə, sövdələşmə qabiliyyəti artır;
- müəyyən bir klaster daxilində sənayenin müxtəlif seqmentlərinin nizamlı inkişafı təmin edilir [3].

Dünyada geniş yayılmış klaster modelləri aşağıdakılardır:

Şəkil 2. Klaster modelləri

Mənbə: [4]

Beləliklə, klaster yanaşmasından istifadə etmiş iqtisadiyyatların əsas xüsusiyyəti olub, ona daxil olan təşkilatların sinergetik effekt əldə etmələrinə, ayrı-ayrı təsərrüfat subyektləri ilə müqayisədə bütün sistemin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına, innovasiya yönümlü olmasına imkan verir. Klaster siyasətinin həyata keçirilməsi istehsalın və xidmət sektorunun innovativliyini artırmaq üçün dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanları, biznes, elm və təhsil müəssisələri arasında qarşılıqlı əlaqənin təşkilinə əsaslanır ki, bu da qarşılıqlı təkmilləşməyə və səmərəliliyin artırılmasına xidmət edir.

Baramaçılıq və ipəkçilikdə klaster yanaşmanın tətbiqinə dair beynəlxalq təcrübə

Dünyada əsas barama və ipək istehsalı əsasən Asiya qitəsində cəmləşmişdir. Dünyada əsas ipək istehsal edən ölkələrdən - Çin, Hindistan, Özbəkistan, Braziliya, Yaponiya, Koreya, Tailand, Vyetnam, İran və s. qeyd etmək olar.

Cədvəl 3. Qlobal ipək istehsalı, metrik tonla

Ölkələr	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Banqladeş	44	41	41	41	41	41	41	41
Braziliya	650	600	650	469	377	373	300	330
Bolqarıstan	9	10	10	10	10	9	7	7
Çin	158400	142000	120000	68600	53359	46700	50000	50000
Kolumbiya	-	-	-	1	1	1	1	1

Misir	1	1	1	2	2	2	1	1
Efiopiya	-	-	-	-	-	-	-	10
Hindistan	30348	31906	35468	35820	33770	34903	36582	38913
İndoneziya	4	3	3	3	3	3	3	3
İran	125	120	110	227	270	272	275	276
Yaponiya	32	20	20	16	16	10	10	10
Madaqaskar	6	7	7	8	8	8	8	8
Şimali Koreya	365	365	350	370	370	370	370	370
Filippin	2	2	2	2	2	2	1	1
Rumıniya	-	-	-	1	1	1	1	1
Cənubi Koreya	1	1	1	1	1	1	1	1
Suriya	0	0	0	1	1	1	1	1
Tacikistan	-	-	-	-	-	-	-	227
Tayland	712	680	680	700	520	503	435	291
Tunis	2	2	2	2	2	2	1	1
Türkiyə	32	30	30	5	5	5	5	5
Uqanda	-	-	-	3	3	3	3	3
Özbəkistan	1256	1200	1800	2037	2037	2037	2037	2037
Vyetnam	523	520	680	795	969	1067	1236	1448
Cəmi	192512	177507	159855	109111	91765	86311	91319	93986

Mənbə: <https://inserco.org/en/statistics>

Cədvəldən də göründüyü kimi ipək istehsalında ilk üçlükdə Çin, Hindistan və Özbəkistandır. Ümumilikdə isə 2023-cü ildə dünyada 93986 metrik ton ipək istehsal olunmuşdur. Müxtəlif ölkələrdə həyata keçirilən klaster təşəbbüslərinin təhlili deməyə imkan verir ki, klasterlərin formalaşmasının həm ümumi, həm də ölkə xüsusiyyətlərinə uyğun fərqli cəhətləri var:

Cədvəl 4. Müxtəlif ölkə təcrübələrinin əsas xüsusiyyətləri

ABŞ	Silikon Vadisi klaster yavaşmasının tətbiqində "pionerlər" hesab olunur. Ərazidə təxminən 87 min şirkət, bir neçə onlarla tədqiqat mərkəzi və bir neçə böyük universitet var.
Yaponiya	Yaponiya təcrübəsi ABŞ təcrübəsindən onunla fərqlənir ki, innovasiya yeni fundamental elmi prinsiplər və həllər ilə deyil, mövcud istehsal əməyinin formalarını rasionallaşdırmaq yolları ilə əlaqələndirilir.
Finlandiya	20-ci əsrin 90-cı illərinin ortalarından başlayaraq bu ölkədə əsas meyar sənaye məhsullarının dünya ÜDM-də payı ilə bu sənayenin dünya ticarətindəki payı arasındakı nisbət olmuşdur. Meşə klasteri xüsusilə seçilir.
Almaniya	Klasterlər üç əsas növə görə qruplaşdırılır: yüksək texnoloji klasterlər (məsələn, aerokosmik); istehsal klasterlər (məsələn, kimya və avtomobil sənayesi); keçid texnologiya mərkəzli klasterlər (məsələn, nanotexnologiya, metaxronika)
Böyük Britaniya	Burada klasterlər bölgələrə görə bölünür: cənubda klasterlər əsasən xidmət sektoruna, şimalda klasterlər sənaye sektoruna yönəldilmişdir
Portuqaliya	Klasterlərin əsas hissəsi şirkətlərin coğrafi yaxınlığı səbəbindən təbii mənşəlidir, lakin klasterdaxili qarşılıqlı əlaqə səviyyəsi aşağıdır.
Kanada	Bir sıra sənaye klasterlərini (Edmonton) özündə birləşdirən kompleks regional klasterlərin yaradılması təcrübəsi var
Cənub-Şərqi Asiya	Xüsusilə Çində, Sinqapurda regional klasterlərin formalaşması üstünlük təşkil edir. ÇXR-in "Şanxay zonasında aparıcı müəssisələr" klasteri bir regionda olmaqla, qonşu

	regionların da təbii, kadr və integrasiya potensialından maksimum istifadə etməklə xüsusi istehsal modelinə əsasən fəaliyyət göstərirlər
--	--

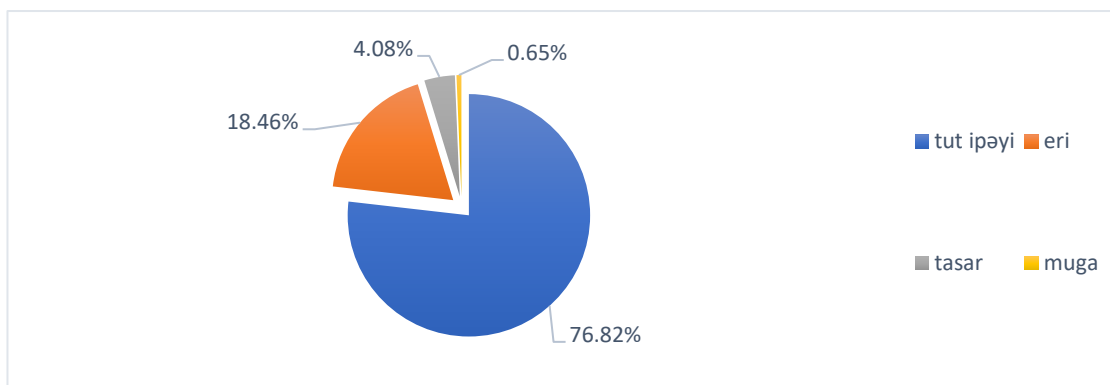
Mənbə: [4]

Dünya ipəkqurdu baramalarının və xam ipəyin 70%-ni istehsal edən Çində əsas ipək istehsalı Yantsı çayının cənub bölgələrində cəmləşmişdir. Jiangsu, Zhejiang və Sichuan ipək istehsalı ilə məşhur əyalətlərdir. Dövlət tərəfindən fermerlərə subsidiyalar, tədqiqatların maliyyələşdirilməsi və bu sahədə çalışan şirkətlərə vergi güzəştləri verir. 2023-cü ilin göstəricilərinə əsasən Çin hər il 150.000 metrik tondan çox ipək istehsal edir [5].

Çində baramaçılıq klasterləri Zhejiang, Sichuan, Yunnan, Anhui və Jiangsu kimi əlverişli iqlim və ipəkçilik ənənələri olan bölgələrdə yerləşir. Klasterlərdə istehsalın bütün mərhələləri - tut ağaclarının yetişdirilməsi, baramaların açılması və ipək sapının hazırlanması, parça və hazır məhsulların (geyim, aksesuar) istehsalı birləşdirilir.

Klasterlərin tərkibində ipəkqurdu genetikası, ipəyin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və baramaların açılması üçün yeni texnologiyaların işlənilib hazırlanması ilə məşğul olan elmi-tədqiqat institutları fəaliyyət göstərir. Klasterlərdə ipəkqurdularının sağlamlığının monitorinqindən tutmuş hazır məhsulların qablaşdırılmasına qədər bütün proseslər avtomatlaşdırılmış və rəqəmsallaşdırılmışdır.

İkinci yerdə gələn Hindistan isə, əsas dörd ticarət ipək növünün hamısını istehsal edən yeganə ölkə olması ilə seçilir. Yəni burada 4 ipək növü - tut, tasar, eri və muga istehsal olunur. Ölkənin ipək istehsalında 76.82%-lə əsas yeri tut ipəyi tutur. Muga qızıl sarı parıltısı ilə Hindistanın məxsus bir ipək növüdür. Hindistanda əsas tut ipəyi istehsal edən ştatlar Karnataka, Andhra Pradeş, Qərbi Benqal, Tamil Nadu və Cammu və Kəşmirdir ki, bunlar birlikdə ölkənin ümumi tut xam ipək istehsalının 92%-ni təşkil edir [7]. .

Qrafik 4. Hindistanda istehsal olunan əsas ipək növlərinin payı, %-lə

Mənbə: <https://www.ibef.org/exports/indian-silk-industry>

2024-cü ildə Hindistanda 38,913 metrik ton ipək istehsal edilmişdir. 2022-2023-cü illərdə bu göstərici əvvəlki illə müqayisədə 4,69% artaraq 36,543 metrik ton təşkil etmişdi. 2023-2024-cü ildə Hindistanın ipək və ipək məhsulların ixracı isə 265 milyon ABŞ dolları təşkil edib. Hindistan dünyanın 30-dan çox ölkəsinə məhsul ixrac edir. 2023-24 - cü illərdə ən böyük idxalçılardan bəziləri ABŞ, BƏƏ, Çin, Böyük Britaniya, Avstraliya, İtaliya, Almaniya, Malayziya, Tanzaniya, Nepal və Fransa idi [6].

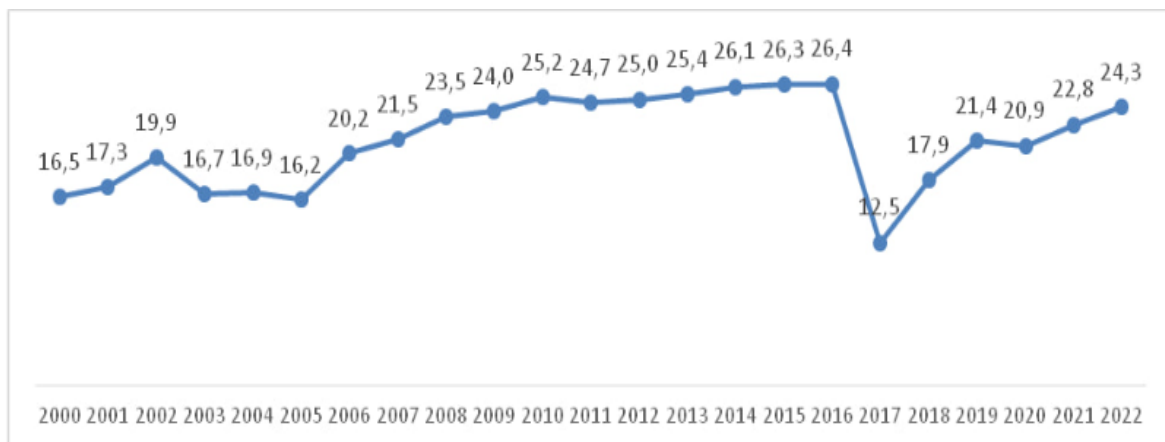
Hindistanda ipək sənayesinin inkişafı və böyüməsi üçün hökumət bir sıra tədqiqat və təkmilləşdirmə, təlim, texnologiya transferi və İT təşəbbüslərini həyata keçirmişdir. Burada əsas diqqət yeni texnologiyaların inkişaf etdirilməsi, peşəkar kadrların hazırlanması, alimlər, ekspertlər və tərtibatçılar arasında əlaqənin gücləndirilməsinə yönəldilmişdir. Bunlara əlavə olaraq, sənayenin inkişafı üçün

Tribal Sub-Plan (TSP), Silk Samagra və Scheduled Caste Sub-Plan (SCSP) kimi müxtəlif sxemlər mövcuddur. Bu proqramların məqsədi avadanlıqların alınması və fermerlərin təhsili üçün subsidiyalar, güzəştli kreditlər vasitəsilə klaster modellərinin inkişafını dəstəkləməkdir. Hazırda ölkədə muga ipəyinin istehsalını fokuslanmış Assamda Muga İpək klasteri, iplərin keyfiyyətini artırmaq üçün yeni barama açma texnologiyalarının tətbiqi ilə məşğul olan Tamil Nadu klasteri və tut ipəyi istehsal edən Karnataka klaster layihəsi fəaliyyət göstərir.

Hindistanda dövlətin subsidiya sxemləri aşağıdakı kimidir:

- Yüksək məhsuldarlığa malik tut sortlarının əkininə yardım - 75% subsidiya;
- Ayrı-ayrı ipəkqurdu bəsləmə evinin tikintisinə yardım – 30% subsidiya;
- Fermerlərə ipəkqurdu yetişdirmə və təkmilləşdirilmiş kənd təsərrüfat avadanlıqlarının təchizatı – 75% subsidiya;
- Ştat və rayon səviyyəsində ən yaxşı ipəkçilik fermerlərinə pul mükafatlarının verilməsi;
- Dövlət səviyyəsində ən yaxşı ipək sarıcılar (MRM & ARM) üçün pul mükafatlarının verilməsi.[12]

Dünyada ipək istehsalına görə üçüncü yerdə olan Özbəkistanın payına isə dünya ipək istehsalının 2%-i düşür.[8] Özbəkistanda 150-dən çox rayonda hər il 22 min tona yaxın xam barama istehsal olunur. Ümumilikdə, respublika üzrə 119 milyon cərgə aralığı və 53 min hektar tut plantasiyası var. Ölkənin əsas tut plantasiyaları Səmərqənd (7673 hektar), Kaşkadaryin (7654 hektar), Əndican (5449 hektar), Xorəzm (5424 hektar), Buxara (3889 hektar) və Surxandaryin (37 hektar) vilayətlərində yerləşir. Bundan başqa, Respublikada 12 qrenaj zavodu fəaliyyət göstərir.[9] Ümumilikdə Özbəkistanda baramanın orta məhsuldarlığı 1 qutu qrena ilə 55 kq-dır [8].

Qrafik 5. Özbəkistanda ipəkqurdu barama istehsalı, min ton

Mənbə: <https://kun.uz/ru/99685854>

2024-cü ilin məlumatlarına əsasən dövlət tərəfindən göstərilən diqqətin nəticəsi olaraq, köhnə barama müəssisələrinin yerində müasir ipək klasterləri yaradılmış, onların sayı qısa müddətdə 74-ə çatdırılmışdır. Eləcə də, ölkədə 11 barama toxumu (qrena) tədarükü müəssisəsi yaradılıb. Ölkədə köhnə, bir vaxtlar tərk edilmiş binalar sıfır dəyəri ilə sahibkarlara verilir. Nəticədə ölkədə baramaçılığın inkişafına təkan verilib və yüzlərlə iş yeri yaradılıb [10].

Bundan əlavə, ipək sənayesi müəssisələrinin vergi və gömrük yükünün yüngülləşdirilməsinə, nəqliyyat xərclərinin azaldılmasına, sektorun kreditləşmə şəraitinin yaxşılaşdırılmasına, həmçinin bu işlə məşğul olan ev təsərrüfatlarının fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına yönəlmiş güzəştlər tətbiq edilmişdir. Əsas aşağıdakı güzəştlər mövcuddur:

- ipəkçilər gəlir vergisindən azad edilir, onların iş mövsümündə gördüyü işlər illik iş stajına bərabər hesablanır;
- İpəkçilik müəssisələri sosial vergidən (ipəkçilərin əməyinin ödənilməsi üçün ayrılan vəsait), torpaq vergisindən, əmlak vergisindən, habelə gəlir vergisindən (ixracdan əldə olunan vəsaitlər) azaddırlar.

Həmçinin dövlət tərəfindən sənaye müəssisələrinin aşağıdakı xərcləri də kompensasiya edilir:

- ipək məmulatlarının ABŞ, Türkiyə və Avropa İttifaqı ölkələrinə hava və dəmir yolu ilə daşınması xərclərin 50%-ə qədəri;
- tut plantasiyalarında damcı suvarma sisteminin tətbiqində hər 1 hektara 8 milyon suma qədər;
- sahəsi 35 hektardan çox olan tut plantasiyalarının suvarılması üçün qazma quyunun tikintisi (120 milyon suma qədər);
- əl toxuması üçün xalça və ipək toxuculuq maşınlarının alınması (hər alınan dəzgah üçün 2,7 milyon sum) [11].

Həmçinin Özbəkistan Respublikası Prezidentinin 29 mart 2017-ci il tarixli PQ-2856 nömrəli qərarı ilə “Özbəkipaksanoat” birliyi yaradılmışdır. Birliyin əsas məqsədləri yem təminatının yaxşılaşdırılması, ipəkqurdu toxumlarının və baramalarının yetişdirilməsi, hazırlanması və ilkin emal edilməsi, baramaların dərin emalının təşkili və sənayenin sürətli inkişafının əlaqələndirilməsidir. İpəkçiliyin hərtərəfli inkişafına yönəlmiş vahid təşkilati-texnoloji sistem yaradıldıqdan sonra respublikada bu sahədə müsbət dəyişikliklər baş verdi.

İpəkçilik klasterlərinin iştirakçıları ipəkqurdu toxumu istehsalı, barama emalı və ipək parçalar və hazır məhsullar istehsal edən müəssisələr, habelə baramaçılıqla məşğul olan fermer və təsərrüfatlardır. Burada ipəkçilik klasterlərinin əsas funksiyaları bunlardır:

- infrastrukturun yaradılması;
- baramaların qurudulması və ilkin emalı sistemlərinin işlənilib hazırlanmasında texnoloji xətlərin modernləşdirilməsi;
- yeni tut plantasiyalarının yaradılması və mövcud olanların mütərəqqi üsullarla yenidən qurulması;
- ipək lifinin ilkin emalı və ayırılmasının təşkili;
- ipək liflərindən hazır parçaların istehsalı sisteminin yaradılması;
- ipək xalçaların istehsalı sisteminin yaradılması;
- klaster müəssisələrinin ipək məhsullarının xarici və daxili bazarlarda satışı sisteminin yaradılması.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Beləliklə, aparılan araşdırmalara əsasən deyə bilərik ki, ölkədə baramaçılıq və ipəkçiliyin inkişaf etdirilməsi aşağıdakı aspektlər baxımından öz töhfəsini verə bilər:

- ✓ Kənd ərazilərində yoxsulluğun azaldılmasında və məşğulluğun artırılmasında effektiv vasitə hesab oluna bilər. Çünki bu sahə daha çox kənd yerlərində inkişaf etdirilməklə, ailə üzvlərinin hamsının, xüsusilə qadınlar və yaşlı nəslin məşğul ola biləcəyi fəaliyyət növüdür. Yəni ev təsərrüfatları üçün gəlir mənbəyi kimi qiymətləndirilə bilər;
- ✓ Dünya təcrübəsinə əsasən bu sahədə qadınların iştirak payı 60%-dir. Yəni ölkədə gender bərabərliyinin təmin edilməsinə müsbət təsir edir;
- ✓ Məlumdur ki, barama istehsalında yem bazasının təmin edilməsi üçün çoxillik bitki olan tut tingləri əkilir. Bu da ölkədə yaşıl zonaların miqyasının artmasına, torpaq eroziyasının qarşısını almağa imkan verməklə yanaşı, ekoloji cəhətdən təmiz sənaye sahəsidir. Əlavə olaraq da, əkin üçün yararsız torpaqların istifadəsinə şərait yaradır və s.

Həmçinin beynəlxalq təcrübələrinin araşdırılmasına əsaslanaraq Azərbaycanda baramaçılıq və ipəkçilik sahəsində klaster yanaşmanın tətbiqinin dəstəklənməsinə dair aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdən keçirilə bilər:

- ❖ hazırda KOBİA tərəfindən ölkədə KOB-lar üçün münbit şəraitin yaradılması və sahibkarlığın inkişafının dəstəklənməsi məqsədilə KOB klaster şəhadətnaməsinin verilməsi istiqamətində işlər gedir. Lakin bu dövrə qədər baramaçılıq və ipəkçilik sahəsi ilə bağlı KOB klasterlərinin yaradılmasına dair müraciət daxil olmamışdır. Buna görə də, ilk növbədə, bölgələr üzrə kümçüləri də KOB klasterdə birləşməyə təşviq etmək üçün təbliğat və maarifləndirmə işlərinin aparılması;
- ❖ beynəlxalq təcrübədə ipək istehsalının bütün mərhələlərini (tut ağaclarının yetişdirilməsi, baramaların açılması və ipək sapının hazırlanması, parça və hazır məhsulların istehsalı, eləcə də elmi-tədqiqat müəssisələri) birləşdirən klasterlərin yaradılması təcrübəsi daha geniş yayılmışdır. Bunun üçün:
 - ilk növbədə, ipəkçilik potensialı yüksək olan bölgələrin (məsələn, Şəki-Zaqatala, Qarabağ, Mərkəzi Aran iqtisadi rayonu) müəyyənəşdirilməsi;
 - ipəkçilik təchizat zəncirini təşkil edən müvafiq infrastrukturun formalaşdırılması;
 - eləcə də, klaster yanaşmasının tətbiqində qabaqcıl ölkələrin təcrübələrindən faydalanmaq üçün o ölkələrlə birgə klasterlərin yaradılması. Bu istiqamətdə artıq Özbəkistanla danışıqlar gedir.
- ❖ kümçülərin klaster sisteminə keçid xüsusiyyətlərinə uyğunlaşması, klaster idarəçiliyi mədəniyyətinə yiyələnmək, bilik və bacarıqlarının artırılması üçün mütəmadi təlim və maarifləndirmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi, onlara innovativ texnologiyaların tanıtılması;
- ❖ ipəkçilik məhsullarının ixrac potensialının artırılmasında beynəlxalq standartlara uyğun işin təşkili və sertifikatlaşdırılması;
- ❖ 2025-ci ilin Dövlət Proqramının icrasının son ili olduğunu nəzərə alaraq, 2018-ci ildən bu yana planlaşdırılmış və icra edilmiş tədbirlərin və onların nəticələrinin kompleks qaydada, o cümlədən maliyyə-iqtisadi cəhətdən təhlil edilməsi;
- ❖ qiymətləndirmə hesabatından əldə olunmuş nəticələrin növbəti dövr üçün tərtib ediləcək proqramda, o cümlədən klasterləşmə siyasətində nəzərə alınması.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. “Azərbaycan Respublikasında baramaçılığın və ipəkçiliyin inkişafına dair 2018–2025-ci illər üçün Dövlət Proqramı” / Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 3406 nömrəli Sərəncamı, Bakı, - 27 noyabr 2017-ci il
2. Azərbaycanda barama istehsalı ilə bağlı Arayış // Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfat Nazirliyi Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi, Bakı: 2024
3. Cluster Promotion Programme – 2008-12. A New Dimension in the Promotion of Bivoltine Sericulture / Central Sericultural Research and Training Institute, Central Silk Board, Ministry of Textiles, Govt. of India
4. О.Л. Ксенофонтова, Опыт зарубежных стран по созданию и функционированию кластеров: модельный подход // Современные наукоемкие технологии. Региональное приложение, 2 (42) 2015
5. <https://agrospectrumasia.com/2023/05/29/chinas-silk-producing-season-on-top.html>
6. <https://www.ibef.org/exports/indian-silk-industry>
7. <https://cmerti.res.in/sericulture-silk/>
8. <https://kun.uz/ru/news/2023/03/24/shelkovodstvo-v-uzbekistane-neeftivnaya-praktika-byurokraticheskogo-upravleniya-soxranyayetsya>
9. <https://review.uz/post/konyunktura-uzbekskogo-shelka>

10. <https://president.uz/ru/lists/view/7281>
11. <https://review.uz/post/konyunktura-uzbekskogo-shelka>
12. <https://tnsericulture.tn.gov.in/schemes>